

A nemzet és az egyház szolgálatában

Tornallyay Zoltán egyházszerzői munkásságának irányelvei és eszmei háttere

 VILMOS GALO

Serving the nation and the church. Guidelines and ideological background of the church organization work of Zoltán Tornallyay.

284.2(437.6)

94(437.6)

929 Tornallyay Zoltán

 Keywords: Zoltán Tornallyay (1882–1946). Hungarians in Slovakia between the two world wars. The Reformed Church. Tornalja (Tornaľa).

„Krisztus országában és a mi egyházunkban mindenkinek van állampolgársága, aki a szeretet törvényét elismeri.”¹

Tornallyay Zoltán

Tornallyay Zoltán a református egyház meghatározó alakja volt két világháború közötti Csehszlovákiában. Tíz éven keresztül a Szlovéniai Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnokaként jelentős befolyást gyakorolt nemcsak kerületének, hanem egész egyházának belső igazgatási, politikai és vallási-ideológiai kérdésekben kialakított álláspontjára is. Tanulmányom célja, hogy az egyházmegyei, egyházkerületi és konventi jegyzőkönyvekben fellelhető, valamint az egyház hivatalos lapjában, a Református Egyház és Iskolában megjelent beszédei alapján vázlatosan bemutassa mindazokat az irányelveket és eszmei mozgatórugókat, melyek mentén Tornallyay két világháború közötti egyházszerzői munkássága kibontakozott.²

Az életút

Tornallyay Zoltán³ a középbirtokos id. Tornallyay Zoltán és felesége, szül. Fialka Vilma harmadik gyermekeként látta meg a napvilágot 1882-ben a Gömör-Kishont vármegyei Tornalján. A kiegyezés évében alig ezer lakosú nagyközség a dualizmus évtizedeinek ütemes fejlődése eredményeként a világháború előestéjén már egy urbanizálódó mezőváros jellegét öltötte magára. A 19. század közepéig a település legjelentősebb birto-

 1. Magda 1930, 52. p.

2. E tanulmány az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszéke által 2010. december 10-én megrendezett PhD-konferencián elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata.

3. Életére I. Galo 2004. Rövidített változata: Galo 2005.

kosa az ősi, köznemesi eredetű Tornallyay család⁴ volt, mely fénykorát a 16. század első felében élte, amikor országos politikát is befolyásoló tényezővé vált. A későbbiekben a család befolyása ritkán terjedt túl a megye határain, de azon belül mindvégig fontos szerepet töltött be (Galo 2005, 28. p.).

Tornallyay Zoltán szülővárosában, majd Sajógömörön folytatott tanulmányai után a losonci állami főgimnázium diákja lett. Ugyanitt szerzett érettségét 1901-ben, majd – anyja akarata ellenére – a budapesti Királyi József Műegyetem építészmérnök-hallgatója lett. Itt került kapcsolatba az ún. Fiatalok építészetével, akik Kós Károly szellemi vezetésével a középkorra és a népművészeti hagyományokra támaszkodva próbálták egy nemzeti stílust létrehozni. Idővel maga Tornallyay is ennek az irányzatnak vált a követőjévé. 1905-ben kapta kézhez mérnöki oklevelét, de további öt évig még az egyetemen maradt mint tanársegéd. 1910-ben barátjával, Takáts Lászlóval tervezőirodát nyitott Budán, mely az első világháború kitöréséig sikeresen működött.⁵ Tornallyay 1913-ban a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet titkárává nevezték ki, és ugyanebben az évben kapta meg építészmérnöki pályafutásának egyik legfontosabb megbízását is: Kós Károly Erdélybe való távozása után ő vette át a Kispesti Munkástelep (ma Wekerletelep) fő terének építészeti vezetését. A munkát azonban csak egy évig, 1914 júniusáig folytathatta: „Ekkor kiűtött a világháború. Bevonultam katonának. Takáts László jó barátom és cégtársam szintén. Abbamaradt minden. Félbeszakadt szépen indult karrierem” – olvashatjuk Tornallyay élete utolsó éveiben papírra vetett visszaemlékezésében (Tornallyay é.n., 10. p.). Mint népfőlkelő mérnököt műszaki szolgálatra osztották be. 1918 nyaráig Galíciában szolgált, majd az olasz frontra vezényelték. Több mint négyéves katonai szolgálat után 1918 késő őszén került haza a szüleihez Tornaljára (Galo 2005, 30–32. p.).

Úgy gondolta, a fővárosban a háborút követő zavaros időszakban nincs mit keresnie, de a vészterhes idők elmúltával majd visszatér, és újra ott folytatja munkáját, ahol abbahagyta. Nem így történt. Takáts László cégtársa még 1916-ban elesett a galíciai fronton, és mivel szülei már idősek voltak, nővére pedig elváltan élt, végleg az otthonmaradás mellett döntött. Az otthon azonban hamarosan egy idegen ország része lett, Tornalját ugyanis a trianoni békeszerződés értelmében Csehszlovákiához csatolták. Tornallyaynak immáron az új körülményekhez alkalmazkodva kellett berendeznie életét (Galo 2005, 31–32. p.).⁶

Munkásságát a szülővárosába való visszatérésétől a haláláig terjedő időszakban négy csoportra oszthatjuk: családjá és birtokai gondozásában és gyarapításában, a város társadalmi-politikai életében, a református egyház szolgálatában, valamint az építészet terén kifejtett tevékenységére.

4. A család történetére I. Gaál 1999; Peterdi 2006.

5. Építészmérnöki munkásságára I. Kubička Kucsera 2004.

6. Peterdi Vera szerint a Tornallyay családban különösen erős volt az ősi földhöz, birtokhoz való kötődés. Családi stratégiájuk központi eleme a földbirtok mindenáron való megtartása volt. Ennek érdekében komoly áldozatokra is hajlandóak voltak: Tornallyay Zoltán ígéretes építészmérnöki, míg édesapja felívelő katonai pályafutását szakította félbe, hogy hazatérve a családi birtok megmaradását biztosítsa (Peterdi 2006, 91. p.).

1922-ben házasságot kötött Király Máriával (1903–1983), akitől öt gyermeke született.⁷ Apja halála (1919) után saját kézbe vette az akkor mintegy kétmillió Kő-t érő családi gazdaság irányítását, melyet mindvégig rentábilisan működtetett (Galo 2005, 32. p.).

Ei sem lehet képzelni a húszas-harmincas évek helyi társadalmi és politikai életét Tornallyay Zoltán nélkül. Az Országos Magyar Kisgazda Földműves és Kisiparos Párt, majd az ebből alakult Magyar Nemzeti Párt színeiben tagja volt a városi képviselő-testületnek és a községi tanácsnak, műépítési végzettségének köszönhetően pedig az építészeti bizottságnak válhatott vezéralakjává. Felszólalásaiban egy önzetlen, az anyaországtól elszakított magyarságért aggódó és annak szebb jövőjéért mindenkor tenni akaró személyiség képe bontakozik ki előttünk. A hatósági szervek azonban veszélyesnek ítélték aktivitását. Számos eljárást indítottak ellene, nemegyszer letartóztatták és hosszabb időre őrizetben tartották. Neve szerepel azon a listán is, melyet 1929-ben a kassai rendőrségi igazgatóság állított össze mindazon személyekről, akik az állam biztonságát veszélyeztetik (Galo 2004, 45–47. p.).⁸

Tornallyay az új állam keretei közé kerülve sem hagyott fel építészmérnöki tevékenységével, számos helyi épület tervezése és felújítása fűződik a nevéhez.⁹

Az első bécsi döntést követően Tornalja újra a Magyar Királyság része lett. A bevonuló honvédek euforikus örömmel fogadta a város és környékének lakossága. A település nevében maga Tornallyay üdvözölte a magyar katonai alakulatokat. Az anyaországhoz való visszatérés és a sokszor megannyi hátrányt jelentő kisebbségi lét megszűnte a győzelem érzését és egy szebb jövő illúzióját vetítette a magyar lakosság elé. Mindezek reményében újult erővel vette ki részét és vállalt döntő szerepet a település életének átalakításában Tornallyay Zoltán is (Galo 2005, 35–36. p.).

A visszacsatolást követő eufória azonban hamar a múlté lett, a következő évben pedig kitört a második világháború, mely új kihívások elé állította Tornalja lakosságát is.

A város és környéke 1944. december 16. és 1945. január 15-e között közvetlen hadműveleti területté változott (Gaál 2001, 286., 301. p.). Tornallyay otthonában vészelte át a front átvonulását, majd a harcok elmúltával sem menekült el. Ez rossz döntésnek bizonyult.

A háború befejezését követően megkezdődött a magyarság kollektív felelősségre vonása és jogaitól való megfosztása. Tornallyay Zoltánt és családját hamarosan nemcsak állampolgárságától, hanem birtokától és tornaljai kastélyától is megfosztották. Ráadásul egy városi séta alkalmával a helyi kommunisták egy csoportja megtámadta és súlyosan bántalmazta. Végül többszöri agyvérzés után 1946. október 18-án, 64 évesen távozott az élők sorából (Galo 2005, 37. p.).

7. Katalin (szül. 1924), Mária (1925), János (1928), Zoltán (1930), Márton (1931) – Peterdi 2006, 71. p.

8. A rendőrségi listán neve mellett szerepel, hogy lázít és izgat az állam ellen (Gaál 1999, 107. p.).

9. A tervek és az épületek listáját I. Galo 2004, 75–76. p.

A református egyház szolgálatában

Amint fentebb már említettük, Tornallyay Zoltánt szülővárosába való visszatérése után erős politikai-társadalmi aktivitás jellemezte. Ennek részeként vállalt szerepet a református egyház irányításában is.

A Tornallyay család a 16. században vált a reformáció helvét irányzatának a követőjévé, és ekkor fölvelt hitét a későbbiekben is megtartotta. Tornallyaynak a református egyház iránti elkötelezettség és felelősségérzet közvetlen példájával apja szolgált, aki a család számos felmenőjéhez hasonlóan – a tornaljai és beretkei református egyházközségek főgondnokaként és a Gömöri Református Egyházmegye tanácsbírájaként – szintén „paposkodó” ember volt. Fia e téren igyekezett ősei nyomában járni (Galo 2005, 33. p.).

Az apja elhunytá után betöltetlenül maradt egyházi tisztségek mindegyikére Tornallyay Zoltánt választották meg. Így lett a tornaljai és beretkei református gyülekezet főgondnoka (utóbbi községben testvérének, Tornallyay Margitnak volt birtoka), míg 1921-ben ugyancsak ő ülhetett az apja halálával megüresedett gömöri egyházmegyei tanácsbírói székbe is. 1923-tól 1929-ig a gömöri egyházmegye gondnoka, 1929–1939 között pedig a szlovenszkói tiszáninneri egyházkerület főgondnoka volt. Az ő egyházszervező tevékenysége azonban már a korábbiakhoz képest gyökeresen átalakult politikai viszonyok közepette bontakozott ki (Galo 2005, 34–36. p.).

Reformátusok az első Csehszlovák Köztársaságban

Az első világháborút követően a Magyarországtól Csehszlovákiához csatolt területen élő több mint 3,5 millió lakos mintegy 6%-a, az 1930-as népszámlálás adatai alapján 216 662 személy (Szlovákiában 145 829, Kárpátalján 70 833) vallotta magát reformátusnak. Csehszlovákia teljes lakosságához viszonyítva ez 1,47%-ot tett ki (Tárnok 1939, 9. p.). A reformátusok túlnyomó többsége magyar nemzetiségűnek vallotta magát, míg a szlovákok az ország reformátusságának csupán 8,7%-át alkották.¹⁰ Az újonnan létrejött csehszlovák állam a református egyház elismerésének egyik feltételül az anyaországi egyháztól való szervezeti elszakadást szabta meg. Ennek kényszerű teljesítésével jött létre 1921-ben a két szlovákiai, a Dunáninneri és a Szlovenszkói Tiszáninneri, két évvel később pedig a Kárpátaljai Református Egyházkerület. A három egyházkerület legfelsőbb közös kormányzati szerveként megalakult az Egyetemes Konvent, majd a konvent által 1923-ban Lévára összehívott törvényhozó zsinat kimondta a tíz egyházmegyéből álló Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház megalakulását.¹¹ Az egyháznak az első Csehszlovák Köztársaságban való fennállása

10. Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint a reformátusok nemzetiségi eloszlása Csehszlovákiában: magyar 195 352 (90,2%), csehszlovák 18 944 (8,7%), német 432 (0,2%), egyéb 1934 (0,9%); I. Tárnok 1939, 10. p.

11. A csehszlovákiai reformátusok két világháború közötti történetére I. Csomár 1940; Tárnok 1939; Csémy 1993; Molnár 1998; Peyer-Müller 1994.

során a kezdetektől számos nehézséggel kellett megbirkóznia. A reformátusok az állami szervek részéről a többi felekezethez viszonyítva mindvégig mostoha elbánásban részesültek. Ennek legfőbb oka, hogy mind magyar jellegéhez, mind a történelmi Magyarországon korábban élvezett széles körű belső igazgatási és oktatási autonómiájához erősen ragaszkodott. Egy, a csehszlovák nemzetállami eszmére épülő centralizált államban azonban ezen elveket képviselve az egyház nem találhatott támogatásra a kormánynál, sőt, az egyenesen tevékenységének a korlátozására törekedett. Az egyházzal szembeni állami nyomásgyakorlás leghatékonyabb eszközének az állampolgárság elvételével, illetve a református lelkészek és tanítók állami fizeteskiegészítésének (kongrua) a megvonásával való fenyegetés bizonyult, permanens félelemben tartva ezzel számos lelkészt és tanítót. Nem volt érdekelt az állam a magyar református oktatási intézményrendszer fejlesztésében sem. 1925-ig megoldatlan volt a hazai lelkészképzés, 1935-ig pedig a református tanítóképzés ügye is – a kormányzat gáncsoskodása ellenére végül önerőből sikerült mindkettőt megoldani. Az állam leggyakrabban hangoztatott követelése az egyházzal szemben a szlovák igazgatású egyház-megye felállítására volt a szlovák református hívők számára, ez azonban a két világháború közötti időszakban nem valósult meg.

Minden nehézség dacára a református egyház Szlovákiában és Kárpátalján is komoly eredményeket tudott felmutatni elsősorban a belmisszió¹² terén. Mikor az I. bécsi döntés nyomán a többségében magyarlakta területek visszakerültek Magyarországhoz, az anyaországiak egy hitben erős, élő reformátusközösséget találtak itt, mely húsz évig egy polgárosultabb társadalommal rendelkező és fejlettebb szociálpolitikát megvalósító állam keretei között élt, és mely kész volt arra, hogy magyarországi testvéreivel egyesülve – Varga Imre későbbi püspököt idézve – a „szociális igazságon felépülő új és nagy Magyarországnak legyen világossága és életet adó kovásza” (Varga 1939, 23. p.).

Megyei tanácsbírói kinevezésekor mondott programbeszéde

Amint már írtuk, 1921-ben Tornallyay Zoltán ülhett az apja halálával megüresedett gömői egyházmegyei tanácsbírói székbe. Beiktatása alkalmával mondott székfoglaló beszédében ismertette célkitűzéseit és azokat az alapelveket, melyek mentén e célokat megvalósíthatónak vélte. Mivel az itt kifejtett programja egyházi hivatali működését mindvégig alapvetően meghatározta, indokoltnak tűnik behatóbban foglalkozni vele.

A beszéd elhangzását követően a megyei közgyűlés annak jegyzőkönyvbéli megörökítését és nyomtatásban való megjelentetését határozta el (Réz 1924, 6. p.). A jegyzőkönyvbe végül nem került be a beszéd, az egyház hivatalos lapja, a Református Egyház és Iskola viszont májusban két részben leközölte (Tornallyay 1921a; Tornallyay

12. A belmisszió – Géra Eleonóra definíciójában – a protestáns egyházakra jellemző, a neopietizmus gondolköréből eredő hiterősítő, hitébresztő, megújulási mozgalom, valamint segítő, ápoló-, mentő- és szervezőmunka (Géra 2006, 17. p.). A magyar belmisszió történetéről összefoglaló munka mindeddig nem látott napvilágot. A témáról legújabban I. Dr. Sipos 2008.

1921b), de ebből a cenzúra törölte az utolsó 89 sort, így annak teljes változata nem áll rendelkezésünkre.¹³

Tornallyay beszéde elején bevallotta, hogy mélyen meghatotta az a bizalom, ami feléje irányul az egyház tagjai részéről, egyúttal tisztában van azzal, hogy ezt a megelőlegezett bizalmat apja vívta ki számára, aki csaknem egy emberöltőn át közmegelegedéssel szolgálta az egyházat. Maga annyit tud ígérni, hogy minden energiájával és tudásával azon lesz, hogy megfeleljen a feléje irányuló elvárásoknak. Mindazonáltal nem kíván leragadni pusztán az elméleti munkánál: „mert nem jó tanácsbírónak tartom azt ma, aki csak a zöld asztal mellett vesz részt a tanácskozásban és a való életbe nem plántálja át a jónak elfogadott eszmét. Amint, hogy ma nem jó pap az a pap sem, aki csak a katedráról hirdeti az íge örök szépségeit, és nem jó tanító az a tanító sem ma, aki csak az iskola négy fala közé szorítja be hivatalának termékenyítő levegőjét. Olyan világot élünk, jobban mondva olyan sors lett számunkra kiláncolva az ún. demokrácia és a népek önrendelkezésének cégére alatt, hogy ha élni akarunk, elérkezett az ideje annak, hogy gyönge szavunk elavult nyilai helyett a tettek gépfegyvereihez folyamodjunk.” (Tornallyay 1921a, 2. p.) A kálvinista magyarság önvédelmi harcának első „gépfegyvere” Tornallyay szerint az új viszonyok közé került egyház szervezeti kiépítése és a föltétlen fegyelem megteremtése, a második a lelkeszi funkció jogkörének kibővítése és a „kultusznak intenzívebbé tétele”, a harmadik pedig az iskolaügy céljaik szolgálatába állítása. Ezeknek a megvalósításával véli elérhetőnek a magyar nemzetadatnak és kálvinista hitnek a mindennapi életben való meggyökereztetését. A továbbiakban vizsgáljuk meg sorra ezeket a „gépfegyvereket”.

Tornallyay az egyik legfontosabb feladatnak a meglévő egyházszerkezet átalakítását tartja, mivel szerinte azt rendezett viszonyok közepette való működésre hozták létre, viszont „rendkívüli idők rendkívüli intézkedéseket” tesznek szükségessé. Szomorúan látta, hogy a közelmúlt sérelmes rendeleteivel szemben nem volt egységes az egyház állásfoglalása, az egyházközségek tanácstalanok voltak a végrehajtást illetően és kérdéseikre csak később, a megyei közgyűlésen kaptak feleletet. „Hiányzott a fegyelem és szervezetünk akcióképessége” (Tornallyay 1921a, 2. p.) – mutat rá, és véleménye szerint ez többé nem fordulhat elő. Mivel közgyűléseket a gömöri egyházmegyében átlag mindössze kétszer tartanak, ezért szerinte szükség lenne olyan közbeeső szervek létrehozására, melyek valahol félúton foglalnak helyet az egyházközségek presbitériumai és a megyei közgyűlések között, gyorsan összehívhatóak, így gyors döntéseket tudnak hozni. Ezek egy-egy zártabb régió központjában ülhetnének össze szükség esetén, döntéseikről pedig tájékoztatnák a többi egyházi szervet és az egyházközségeket is.¹⁴ „Egy ilyen szervezet tökéletes működésének – fejt ki a továbbiakban – első feltétele a katonás fegyelem. A végső célért való élet-halál küzdelemben ez nem is lehet másként. A meglazított fegyelem bontotta fel 1918-ban az olasz frontunkat; az abroncsaitól meg-

13. Tornallyay azon műszaki értelmiség csoportjába tartozott, amely klasszikus humán műveltséget nyújtó gimnáziumot végzett. Ebből kifolyólag kiváló stilsztikai érzékkel megírt és mérnöki precizitással megszerkesztett beszédeiben rendre megjelennek irodalmi, történelmi utalások is; mindazonáltal ezek a beszédek elsősorban a technika világából vett találó, olykor meglepő hasonlatoknak köszönhetően válnak egyedivé.

14. E „közbeeső” kormányzati szervek felállítására nem került sor.

fosztott hordó dongái szétesnek; a karmesteri pálca nélkül a szimfónia kakofóniává válik. Csak az intelligenciától nagyon távol álló mobnak ellenszenves minden fegyelem. [...] A kimondott jelszóra reagálni kell minden egyházközségnek és minden egyházközség minden funkcionáriusának, éppen úgy, mint a szikratávíró hullámaira a felfogó állomás minden huzalának. Megindul a dinamó-gép, ugyanabban a pillanatban ki kell gyuladniuk az odakapcsolt lámpák százainak. Vajon e munkánál lehet-e érdekellentét a lelkész és tanító között, az egyház és mi közöttünk? Vajon, ha tűz van, mást akarhat-e a csővezető, mint a szivattyúmester vagy azok, akik emezeknek segédkeznek? Vajon, ha az egyház nagy épülete összeomlik, nem egyformán maga alá temet-e papot, tanítót, presbitériumot egyaránt? Tehát értsük meg egymást és sohasem azt keressük a másikban, ami tőle elválaszthat, hanem azt, ami vele összehoz. Van a fizikusoknak egy csodálatos műszerük: a bolométer. 150 méter távolságból megérzi a gyertyaszál meggyújtásából származó hőkülönbséget. Ilyen bolométerünk nekünk is van, az a hatodik érzék az, amely közli velünk a szimpátiát és ellenszenvet, a vándormadárral elhagyott falujának helyét. Ennek a hatodik érzéknek kell működnie bennünk, hogy megérezzük az idő szavát s a szónak időszerűségét.” (Tornallyay 1921a, 2–3. p.) Továbbá szoros kapcsolat kiépítését szorgalmazza a magyarlakta vidékek más felekezeteivel, elsősorban az evangélikusokkal, hiszen úgy látja, sorsuk, érdekeik is megegyeznek: „Velük együtt keressük a napsugarat és a levegőt, mint az üvegházra kárhóztatott növény.” (Tornallyay 1921a, 2. p.)

Tornallyay elképzeléseinek további fontos elemeit képezte az istentisztelet reformja és a lelkész tevékenységi körének kibővítése. Az előbbire Réz László rozsnyói lelkésznek a Vallás és művészet c. tanulmánya (Réz 1909) vezette rá, utóbbira pedig az a felismerés, hogy a belmisszió immáron korparanccsá vált a szekularizáció következtében folyamatosan teret vesztő egyházak számára (Tornallyay 1921a, 2. p.).

Tény, szögezi le Tornallyay, hogy az istentiszteleteket kevesen látogatják, aminek egyik oka a nem megfelelő prédikációkban keresendő: „Két közvetlen szó, mely a szívbe markol, jobban kamatozó tőke, mint a Saul, Heródes vagy Pál életéből leszúrt igazságok kilométeres méltatása. Ne tévesszük össze a szószéket az iskola előadó asztalával, nemcsak azért megyünk az Isten házába, hogy bűneinkre figyelmeztessünk és recepteket kapjunk az istenes életre, hanem hogy terhünkön könnyítsünk és oda visszavágyjunk. Nem az a jó orvos, aki csak tapogatja a nagy beteget, elmondván betegségének mivoltát s megszabva a diétát: hanem és főleg az, aki bizalmat tud önteni betegébe egy szebb, jobb, örömeiben teljes emberi élet iránt.” (Tornallyay 1921a, 2. p.) Emellett az istentiszteletekben és egyáltalán az egyházi életben nagyobb teret kíván biztosítani az esztétikumnak, első helyen a zenének, melynek fontos társadalmi szerepet is szán: „A zene az, amelynek mindeneket felölelő hatalmával szeretném felrázni az alvókat, belevonni kultuszunk közös munkájába a hívek nagy táborát, ezzel ellensúlyozni az anyagi gondok rombolását, kiegyenlíteni a társadalmi rétegződést. [...] Ének és zenekarokat kell szervezni, a zene örömeit belevinni a nép szeretetébe. [...] A lélek ne csak szavakat kapjon, hanem bizonyos ünnepélyes meghatottságot, szárnyakat kapjon, hogy szárnyalhasson.” (Tornallyay 1921b, 2. p.) De nemcsak az éneket és a zenét, hanem az építészetet is segítségül kívánja hívni a szépségnek és a harmóniának az egyházi életben való hangsúlyosabbá tételéhez: „Tudom nagyon jól – fejt ki –, hogy puritán vallásunk nem tűr meg semmi felesleges cifraságot és semmi olyast, ami a

figyelmet a lényeg rovására máshová kötné le. Ez igaz és feltétlenül megokolt. Ellenben semmi sem szólhat az ellen, hogy az istentisztelet helye egy sivár szoba helyett esztétikailag is szép, harmonikus vonalozású boltozott terem legyen.” (Tornallyay 1921b, 2. p.)

Beszéde következő részében a lelkész templomon kívüli munkájának szükségességére mutat rá. Szerinte ez a nehezebb feladat, mert itt nem a hívek jönnek az egyházhoz, hanem az egyháznak kell elmennie a hívekhez. A feladat: „valódi táplálékot adni nekik, ételt az észnek, italt a szívnek. Kívánatosná tenni nekik a kultúrát: ez a művészetek művészete. Elismerem, falun kivált a kérdések legnehezebbjének tartom ezt. E téren az egyenes út nem föltétlenül a legrövidebb. Nagyon jól kell ismernie annak a nép-psychét, aki gyors eredményeket akar és tud elérni. De a kásahegy nem átrághatatlan.” Hogy mindezt részleteiben hogy képzelte el, nem fejtette ki, mondván, ha többen is hozzá hasonlóan gondolkodnak, ekkor ez a gondolt a jövőben majd úgyis kikristályosodik (Tornallyay 1921b, 2. p.).

A programbeszéd mintegy negyedét kitevő utolsó részben az oktatásügynek nemzeti és egyházi célok szolgálatába állításáról fejtette ki nézeteit, de ezt a cenzúra törölte. Azonban a később, más fórumokon elhangzott beszédeiből rekonstruálhatjuk az ehhez kapcsolódó elképzeléseit. Ezek alapján Tornallyay a református iskolahálózat fenntartását az egyház egyik legfontosabb feladatának tartja: „...ne feledjük el, igen tisztelt uraim – fejt ki 1930-ban –, hogy a kálvinista magyar iskolával áll és bukik az itteni kálvinista magyar jövő.” (Magda 1930b, 6. p.) Ebből az álláspontból kifolyólag az állam minden olyan próbálkozásával szemben, mely megpróbálta leépíteni ezt az iskolarendszert, rendkívül hevesen tiltakozott. Példaként álljon itt egy 1925-ös eset, mikor az oktatásügyi minisztérium az iskolarendszer racionalizálására hivatkozva egyszerre tizenkét gömői református iskolában szüntette meg a tanítói állást, vagyis vontta meg az oktatók állami fizetésekiegészítését. „Hát, nagytiszteletű egyházmegyei közgyűlés – fogalmazta meg e döntés reakciójaként összehívott rendkívüli egyházmegyei gyűlést megnyitó beszédében Tornallyay –, ez ellen a merénylet ellen az éghez kiáltunk fel és a művelt emberiség egyeteméhez apellálunk. Hangunk komoly legyen és férfias. Határozott és helytálló. Nem politizálni akarunk, hanem harcolni existenciánkért és az általános emberi kultúráért.” (Zajdó 1925, 78. p.)

Az egyház számos vezetőjében, köztük Tornallyayban is a húszas évek közepére tudatosult, hogy az állam nem érdekelt az önálló felsőbb református oktatási intézmények (teológiai akadémia, tanítóképző) létrehozásában sem, így azokat az egyháznak saját erejére támaszkodva kell felállítania és működtetnie.¹⁵

Eszmék és világkép

Tornallyay tanácsbírói megválasztásakor mondott beszédében röviden felvázolta azokat az eszméket is, melyeket maga egy pillanatra sem tévesztett szem elől programja

15. Az állam csak az evangélikusokkal közösen felállítandó teológia tervét támogatta, ez azonban a reformátusoknak nem felelt meg. A losonci teológia történetére I. Puntigán 2005; Popély 2005; a komáromi református tanítóképzőre pedig Lévai 1999.

kidolgozása során, és melyek követése véleménye szerint a református magyarság felemelkedésének kizárólagos zálogát jelentik. Ezek: a református valláshoz és a magyar nemzettudathoz való ragaszkodás, vagy ahogy Tornallyay írásaiban korabeli szóhasználatnál megjelenik: a hithűség és fajszeretet eszméi. E két eszme, melyeket élete „oxigénjének” és „nitrogénjének” nevezett, beszédeinek gyakori visszatérő elemeit képezik. Gömői egyházmegyei gondnokká avatása során fejtette ki első alkalommal hosszabban ezekkel kapcsolatos gondolatait: „Ebben a borús éjszakájában a mi református hitéletünknek két fáklját [sic!] látok én a távolból magasan fellobogni. Egymás mellett ég ez a két tűzoszlop, megvilágítva a sötétség útjait. A hithűségnek és fajszeretnek két lobogó lángja ez. Távolból csak fény, közelből melegség is. Étele a léleknek, itala a szívnek. Ez e két eszme lesz az én útmutatóm kötelességeim betöltésénél. Ezzel kívánom átítatni minden gondolatomat és minden cselekedetemet. Ez a két eszme szinte el sem választható egymástól. Nálunk, református magyaroknál pedig egyáltalában nem, mert hisz történelmünk szerint a vallásszabadságunkért megvívott harc mindig egyet jelentett a magyarságunk védelmével. És vajon nem így van-e ez ma is? Aki ma könnyelműen hűtlen lesz az ő vallásos meggyőződéséhez, holnap már árulója lehet saját fájának is. A szélkakas igen tiszteletreméltó a torony tetején, de annál megvetendőbb, ha az emberi formában jár közöttünk.” (Ablonczy 1923, 6. p.) Néhány évvel később ugyanerről ekként ír: „Ennek a két eszmének a két tűzoszlopánál akarom meglátni a sötétségben is a követendő utat. Ennek a két tűzoszlopnak a melegségével akarom felengesztelni, ha kell, a hideg szíveket és közönyös lelkeket. Világosság és melegség. Ez a mi két éltető őselemünk. [...] Ezekben a kérdésekben nincs megalkuvás és megengedhetetlen az alkudozás, mert alkudozás közben észrevétlenül mehetnek veszendőbe alapvető értékek és pótolhatatlan létfeltételek. [...] Könnyű az egyenes úton megmaradni, de egyszer elvétve azt, nehéz oda ismét visszakerülni.” (Magda 1930a, 51. p.)

Tornallyay a szovenszkói és kárpátaljai magyar reformátusok problémáinak vizsgálatakor arra a következtetésre jutott, hogy ezek valódi okai túlmutatnak a regionális, országos kereteken, mivel az egész európai keresztény civilizáció válságában gyökeresnek. Egy korábbi, a gömői egyházmegye közgyűlése előtt 1926-ban tartott beszédeben még úgy vélte, a válság és az ebből fakadó zavar csak átmeneti, amit a világháború négyéves eszeveszett pusztítása idézett elő. Ebben a világháborút egy földrengéshez vagy egy tűzhányó kitöréséhez hasonlította, melynek pusztítása az első nagy rengéssel vagy kitöréssel még nem fejeződött be: jöttek és jönnek az újabb lökések, melyek azt is elpusztítják, amit az első nagy rengés megkímélt. A föld méhében dülő erők csak lassan pihennek meg, és hosszú időnek kell eltelnie, míg a pusztulás helyét újra az élet foglalja majd el. Ugyanakkor szomorúan jegyzi meg, hogy még mindig gyűlölködéssel, szenvedésekkel, fájdalommal van tele a világ körülöttük. Továbbra is nehéz megpróbáltatásokon kell keresztülmenniük, és nem látják a fényt az alagút végén. Csak akiknek megadatott a jövőbelátás képessége, azok tudnák megmutatni a követendő utat. „De hol vannak ezek az X-sugarakkal felfegyverzett próféták? – teszi fel a kérdést. – És hol van a nép, mely követi Mózeszt a pusztán keresztül?” (Zajdó 1926, 5. p.) Megállapítja, hogy a református egyház élete is forrongsokkal, gyűlölködéssel, szenvedésekkel van telítve. A hívek látszólag mint a megbolygatott hangyaboly futkároznak ide-oda, cél és ész nélkül, valójában azonban egy határozott cél lebeg a szemük

előtt: életben maradni. Úgy látja, kevesen vannak azok, akik felismerik a baj valódi okát, a többségnek kicsúszik a talaj a lába alól és a fejvesztettség lesz úrrá rajtuk: „Bűnbakra van szükségük és megölik Miltiádest.” (Zajdó 1926, 6. p.) Mindezek még, fejti ki Tornallyay, utólkései a földrengésnek, de már nem tartanak sokáig (Zajdó 1926, 5–6. p.).

Egy év elteltével, ugyancsak a gömöri egyházmegye közgyűlése előtt tartott beszédében még sötétebben láttatta az európai civilizáció és benne a magyar kálvinisták sorát. Míg korábban a romlásnak és erkölcsi züllésnek okaként a világháborút és annak utórezgéseit nevezte meg, ekkora már megfogalmazódott benne az a kérdés, hogy maga a Nagy Háború is nemcsak egy állomása volt-e a felbomlásnak. De miben is nyilvánul meg ez a válság? Tornallyay erre is választ ad ugyanebben a beszédében: „Nincs már szükség erkölcsi tisztaságra, becsületes őszinteségre, nincs már szükség az ősök tiszteletére. Nem ideál már a férfi adott szava és a nő becsülése. Az olyan sokszor hangoztatott dekadencia erényszámba megy és értéket képvisel. A férfi sokszor férfiasságát, a nő meg sokszor valódi nőiességét leplezgeti. Bizánci szellem az úr a puritán Róma felett. Hivatalos közegek állítják egy sorba a mozit az Isten házával. Az európai és keresztyén kultúra csődje az, hogy pl. a táncban a primitív népekhez mennek invenciókért. Megalázni mindent, ami szent és sérthetetlen volt előttünk, sárba rántani a nagy ideálokat, bepizkolni mindent, ami tiszta, átgázolni az önös célokért minden, ami a törtetés útjában áll, ez korunk szelleme. Erőszak, terror, pellengérré állítás, pöf-feszkedő arrogancia lépett a szerénység, idealizmus, szenvedni és tűrni tudás és más fegyelmezett emberi érzések helyére. Utcai lányok és selyemfiúk frivol viselkedése divatot teremt. Betörők, gyilkosok, kokottok szennyes élete kedvelt szépirodalmi tárgy. A polgári becsületet, a református papság puritán magánéletét megrágalmazni, megtévedt egzisztenciák bűnözései iránt részvétet kelteni, a pornográfiát szalonképessé tenni írásban, képben, zenében, táncban és nem tudom, hogy még mi mindenben – ez korunk élelmes, de beteges akarnokainak minden törekvése.” (Zajdó 1927, 7–8. p.) Tornallyay ellenségesen viszonyult a dekadencia irányzatához, úgy vélte, az, aki magyarnak és kálvinistának született, csak hitének és meggyőződésének megtagadásával válhat annak követőjévé. Ezen túl a dekadenciának mint irányzatnak a pusztá létjogosultságát is megkérdőjelezte, mondván, a szó maga is visszaesést, lecsúszást jelent, visszacsúszni pedig – a gravitáció törvénye szerint – csak egy magasabb pont-ról lehet. Úgy gondolta, dekadencia mindig is volt és lesz, de sosem ez jelentette egy társadalmi vagy művészeti mozgalom fénykorát: ellenkezőleg, annak hanyatlását jelölte. „Róma vagy a renaissance aranykorát – folytatta gondolatmenetét – követte a kimerültség, az elfajulás, a beteges irányzatok felburjánzása. Hogy e nélkül nincs teremtő munka, hogy ez a kovász a tésztaiban, állítani lehet, de ez sokszor feltűnési vágyból vagy ismeretek elégtelen voltából állíttatik így.” (Zajdó 1927, 8. p.) A probléma Tornallyay szerint az, hogy fentebb felvázolt bajok már nem sporadikus jellegűek, ez a betegség már a keresztyén erkölcs hajszályökereit rágja és felbomlással fenyegeti a kétezer éves világrendet. De miként védekezhetünk mindez ellen, és hogyan menekülhetünk meg a bukástól, fogalmazódik meg a kérdés. Hinnünk kell Istenben, és meg kell változnunk, hangzik Tornallyay válasza: „Meg kell változnunk, igen tisztelt uraim. Testben és lélekben. Le kell magunkról vetkőzni az ó embert és fel kell öltöznünk ama új ember köntösébe. Mert már igen eltávolodtunk az eszmétől, a Kálvin és Zwingli korá-

nak embertípusától. Pedig ehhez a világos, egyszerű, puritán, tiszta eszményvilághoz kell visszatérnünk. Mert csak ennek ereje örök értékű.” (Magda 1934, 11. p.)

Tornallyay úgy vélte, a református egyház nemcsak a magyarság életben maradásának végvára, hanem a széztüллéstől fenyegetett egyetemes emberi kultúrának is. Mindazonáltal az egyházon belül is megjelentek a válságtünetek, melyek ráadásul a nagy gazdasági világválság következtében csak tovább erősödtek. Ezzel kapcsolatos aggodalmainak az 1931-es kassai egyházkerületi gyűlésen adott hangot, egyúttal megpróbálta kijelölni a krízisből kivezető utat is: „A gazdasági válság – fejti ki nyitóbeszédében – természetesen rányomja bélyegét az állami, egyházi, társadalmi és egyéni élet minden megnyilvánulására is. A Ma háttérbe szorítja a Holnapot, a mindennapi kenyér gondja a többi gondokat. Szinte állandó izgalomban vagyunk és tetteink rúgója már nem a számító hidegvér és nem az emberszeretet. Kizökkentünk a rendes kerékvágásból. Döcögve halad szekerünk és döcögés közben meglazulnak az eddig jól meghúzott csavarok és a szekér széthullással fenyeget.

Széthullással fenyegeti egyházi életünket is a fegyelem hiánya: minden jó rendnek a veszte és halála. A fegyelem maga a rend és a szervezet összhangzatos működése. Elég az órából egy fogaskereket kivenni és a mutató megáll vagy rohan előre szabály nélkül. Nekünk is, a mi egyházi életünknek is vannak már olyan fogaskerekei, amelyek megkoptak és kimozdultak helyükből.

A gépezet járása ezért egyenetlen. A kor és tekintély tisztelete meggyöngült. A kötelel engedelmesség labilissá vált. Nincs meg az egymás iránti türelem, megbecsülés, még kevésbé a szeretet. Az eszmecesterékben sokszor pereskedő felek és nem Krisztus testvérei állnak egymással szemben. A viták hangja durva, kíméletlen, tendenciózus és visszataszító. A személyes hajsza – legtöbbször kenyéririgységéből – napirenden van. [...]

Betegek vagyunk, igen tisztelt uraim. Ezt mindnyájan érezzük, mindnyájan hangoztatjuk és mégis nyugodtan haladunk tovább a megkezdett, de bizonyára helytelen úton. Pedig van a baj ellen orvosság. Az egyik orvosság a mi egyházi törvénykönyvünk. Ennek a receptjeit kell teljes precizitással alkalmazni mindenütt, ahol renitens beteggel van dolgunk. A másik orvosság annak a hitnek a beidegzése a megfáradt lelkekbe, hogy egyházunk nem szervi bajban szenved, hanem csak múló indispozícióban, hogy 400 éves fánknek csak gallyait tépázta meg a vihar, de törzse erős, belül ép és még nem balta alá való.” (Szóke 1931, 5–7. p.)

Nem értett egyet azokkal az egyháztaggokkal, akik a pietizmusban vélték megtalálni a válságból kivezető utat. A harmincas évek elejétől kapott lendületet a dunáninneni egyházkerületben a Nehéz Károly nevével fémjelzett pietista¹⁶ irányzatú kiskoszmályi mozgalom. Tornallyay ugyan a belmisszió lelkes híve volt, de annak pietizmussal átítított formáját mindvégig elutasította. „Sokan úgy hiszik – fejtette ki az 1936-os kassai egyházkerületi közgyűlésen mondott beszédében –, hogy a dunai kerületből kiinduló pietista mozgalommal segíthetnek a bajon. Ez a mozgalom – nézetem szerint – nem

16. A pietizmus (pietas: kegyesség) az üres, formális hitélettel szemben a személyes vallásosságra és a gyakorlati keresztény életre helyezte a hangsúlyt. Képviselei a más felekezetekkel való békés egymás mellett élésre törekedtek.

fér össze a kálvini puritán felfogással. Mi harcos kálvinisták vagyunk. Jelmondatunk: Segíts magadon, Isten is megsegít. Bethlen Gábor bizonyára jó kálvinista volt és bibliás ember volt és harcos ember volt, de nem volt pietista. A tisztáninnyi egyházkerület tradíciói nem egyeztethetők össze a kegyeskedéssel. Hogy miként kell kötelességeinket teljesítenünk, világosan előírja Kálvin János Intitutiója [...]” (Kömíves 1937, 7. p.)

Tornallyay szerint a református egyház elsődleges feladata az egyetemes emberi értékek közvetítése, ebből kifolyólag nem helyesli a református lelkészek aktív politikai tevékenységét. Az egyház nem politizálni akar, mondja ő, hanem pont a politizálás romboló hatásai ellen akar védekezni „A krisztusi szeretet: az emberszeretet – fejt ki az 1929-es kassai egyházkerületi közgyűlésen – nem egy pártnak és egyes osztályoknak adatott. Közös kincse ez az egész emberiségnek, közös kincse az egész Krisztus országának, amely országban nincsenek pártok, nincsenek külön államalkotó fajok és kisebbségek, nincsenek optánsperok és állampolgársági mizériák. Krisztus országában és a mi egyházunkban mindenkinek van állampolgársága, aki a szeretet törvényét elismeri.” (Magda 1930a, 52. p.)

Az 1930-as évek közepétől Tornallyay egyre sötétebben látta a nemzetközi politikai viszonyokat. Az egyházkerület 1935-ben tartott közgyűlésének nyitóbeszédében kifejtette, hogy a Népszövetségben lejátszódó események, a keresztény világ és a krisztusi erkölcs megcsúfolásával egy újabb világháború előszelét sejtetik, míg a következő évben már a keresztény eszme teljes letiprásáról volt kénytelen beszámolni: „Az előttünk lefolyt esztendő világviszonylatban is rettentő válságok esztendeje volt. Sehol megnyugvás vagy béke. Puskaporos hordón játszunk a tűzzel szüntelenül. Nyugtalanossággal teljes az életünk úgy jelenünket, mint jövőnket illetően. Ki adhat vajon hitelt az olyan naiv beszédnek, hogy már túl vagyunk a mélyponton? Bizony az eredmények, a tények nem ezt igazolják. A meglepetések napirenden vannak. Káosz, bizonytalanság, forrongás mindennél. És még mindig nem látjuk tisztán a válságból kivezető utat. Csak azt látjuk, hogy a keresztyén eszme letipartatott és megcsúfoltatott az egész vonalon. Gyűlöljük egymást országhatárokon innen és túl. És ez a gyűlölködés fegyvert ad az egész világ kezébe.” (Kömíves 1937, 6. p.; Magda 1930a, 52. p.) Ilyen viszonyok között pedig, mikor a gyűlölet, nem pedig a szeretet és megbocsátás válik uralkodóvá az emberek lelkében, úgy véli, lehetetlen eredményes egyházépítő munkát folytatni (Kömíves 1937, 6–7). De mi fog történni, ha az „új szellem” végérvényesen maga alá gyűri a hagyományos keresztény értékeken nyugvó európai kultúrát? „Bizony mondom, hogy megéredett a XX. század hamis civilizációja a reformációra, vagy ha ez be nem következik, a végpusztulásra” – adja meg Tornallyay a választ (Szóke 1936, 8. p.).

Összegzés

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Tornallyaynak a csehszlovákiai református egyházzal kapcsolatos elképzelései egyrészt válaszádsági kísérletek az új, kedvezőtlen politikai környezet kihívásaira. A specifikus léthelyzetbe került magyar reformátusság megmaradásának zálogát az egyház akcióképességének és hatékonyságának a fokozásában, valamint a református iskolahálózat fenntartásában látta. Ezt elsősorban az egyházfegyelem megszilárdításával, az egyházszervezet kisebb korrekciójával és a különböző felekezetek magyar ajkú híveinek szorosabb együttműködésével vélte megvalósíthatónak.

Tornallyay másrészt megpróbált választ adni a magyar reformátusságot általánoságban érintő problémákra is.¹⁷ A magyar református egyházban a 19. század második felében jelentek meg azok a válságtünetek (a gazdasági-társadalmi problémák iránti érzéketlenség, a gyülekezetek lelki életének a kiüresedése, az egyház belső életének a megmerevedése, az értelmetlen dogmatikai küzdelem az ortodoxia és a lapos racionalizmus, vulgáris liberalizmus között), melyek fokozatosan erősödve mind többek által váltak érezhetővé. Tornallyay ezekre reflektálva a prédikációk közérthetőbbé, tartalmasabbá tételét, a lelkesi munka megreformálásának a szükségességét (belmisszió), emellett a művészeteknek, vagyis az esztétikumnak az egyházi életben való erőteljesebb integrálását tartja a legfontosabbnak.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a belmisszióról alkotott elképzelései csak részben találkoztak az belmisszió eredeti törekvéseivel. A belmisszió a racionalizmus és liberalizmus nyomán az egyházaktól és a vallástól eltávolodott tömegek reevangelizációját tűzte ki céljául. Egyik fontos jellemzője a biblikus kegyesség (bensőséges vallássság) volt. Tornallyay viszont szemben állt a kegyesség minden formájával, és a belmissziói törekvések közül csak a hit szélesebb körben és hatékonyabb formában való terjesztésével (a lelkesi munka kibővítése, hitmélyítő konferenciák, vasárnapi iskola stb.) és a diakóniával/szeretetmunkával¹⁸ tudott azonosulni, melyekhez nála még a társadalom kulturális szintjének az emelése társult. Számára a belmisszió ezen törekvések összességét jelentette.

Tornallyayt rendszeres teológiai gondolkodás nem jellemezte. Világszemléletét a konzervatív liberalizmus foglalta keretbe, mely a magyar református egyház nemzeti jellegét hangsúlyozta. Teológiai beállítottságát nem lehet egyértelműen besorolni a korszak református teológia irányzatainak egyikébe sem; a vizsgált szövegek alapján leginkább a történeti kálvinizmussal mutatnak rokonságot, keveredve a liberális teológia elemeivel.¹⁹

Szemében a református egyház nemcsak a kálvinista hit és a magyarság mentsvára, hanem a válságba került európai civilizációé is. A két világháború között elsősorban Oswald Spenglernek A Nyugat alkonya című munkája nyomán elterjedtek a különböző válságteóriák, melyek az európai civilizáció hanyatlását diagnosztizálták, egyben keresték annak okait. A húszas évek közepétől Tornallyay az általa érzékelt egyházi, társadalmi és politikai problémák gyökerét az európai keresztény kultúra válságában vélte megtalálni. Ezt a válságot ő elsősorban erkölcsi válsággként értelmezte, melynek okát a hagyományos keresztény értékek háttérbe szorulásában találta meg. A válságból való kiutat pedig az evangéliumi szeretetnek az emberi kapcsolatokban való általánossá tételében, egy új reformációban látta.

17. E problémákra l. pl. Szabó 1926, Simándy 1927.

18. A szeretetmunka iránti elkötelezettségét mutatja a Beretkén felállított református árvaház alapításában, fenntartásában és irányításában játszott fontos szerepe. Erre l. Galo 2011a és Galo 2011b.

19. A két világháború közötti református teológiai irányzatokra l. Bolyki-Ladányi 1999.

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Pál (szerk.) 1923. *A Gömöri Református Egyházmegye 1922. évi augusztus hó 8-án Tornalján és az 1923. évi május hó 24-én Pelsőczön tartott rendes évi közgyűléseinek jegyzőkönyve*. Rozsnyó.
- Bolyki János–Ladányi Sándor 1999. *A Magyarországi Református Egyház 1918–1948 között*. In Barcza József–Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 33–44. p.
- Csémy Lajos 1993. Tájékoztató. In Kúr Géza: *A Komáromi Református Egyházmegye*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 7–29. p.
- Csomár Zoltán 1940. *A Csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Keresztényen Egyház húszéves története (1918-1938)*. Ungvár.
- Gaál Imre 1999. *A Gömör vármegyei tornallyay Tornallyay család 1130-2000*. Budapest, magánkiadás.
- Gaál Imre 2001. *Száz év Tornalja történetéből (1848-1948)*. Somorja, Méry Ratio.
- Galo Vilmos 2004. *Egy elfelejtett életút. Tornallyay Zoltán élete és építészete*. Szakdolgozat. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Galo Vilmos 2005. *Tornallyay Zoltán, az építész és közéleti ember. Gömörország*, 6. évf. 2. sz. 28–39. p.
- Galo Vilmos 2011a. „Az Úrtól lett és csodálatos a mi szemünk előtt”. *A Beretkei Református Árvaház története (1929–1944)*. *Gömörország*, 12. évf. 3. sz. 18–36. p.
- Galo Vilmos 2011b. *Arcképek a Beretkei Református Árvaház történetéből. Gömörország*, 12. évf. 3. sz. 37–45. p.
- Géra Eleonóra 2006. *Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850-1952*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Kőmíves Sándor (szerk.) 1937. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1936 november 3-án Kassán tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Nagykapos.
- Kubička Kucsera Klára 2004. *Tornallyay Zoltán műépítész. Atelier*, 7. évf. 2. sz. 20–21 p.
- Lévai Attila 1999. *A közép- és főiskolák története a Szlovákiai Református Egyházban 1919–1945 között*. Írásbeli dolgozat az I. lelkészképesítő vizsgához. Komárom, Szlovákiai Ref. Ker. Egyház Zsinati Elnöksége.
- Dr. Magda Sándor (szerk.) 1930a. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1929. évi július hó 23-án tartott rendkívüli és Rimaszombatban 1929. november hó 10-11-én püspök és főgondnok-beiktatással egybekötött rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Beregszász.
- Dr. Magda Sándor (szerk.) 1930b. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület 1930. évi október hó 9-én Kassán megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat.
- Dr. Magda Sándor (szerk.) 1934. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1933. évi január 31-én tartott rendkívüli, 1933. május 10-én püspökbeiktatással egybekötött rendkívüli és 1933. október 11-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat.
- Molnár Imre 1998. *A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában*. In Tóth László–Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. I.* Budapest, Ister, 207–259. p.

- Peterdi Vera 2006. Tárgyak nyomában II. A gömöri tornallyay Tornallyay-család története, 19-20. századi élet- és lakáskörülményei. In Ihász István–Pintér János (szerk.): *Történeti Muzeológiai Szemle* 6., Budapest, Magyar Múzeumi Történész Társulat, 55–119. p.
- Peyer-Müller, Fritz 1994. *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya.
- Popély Gyula 2005. *Búcsú a főiskoláktól*. Pozsony, Madách-Posonium, 74–115. p.
- Puntigán József 2005. *A Losonci Theológiai Szeminárium (1925–1939)*. Losonc, Plectrum.
- Réz László 1909. *Vallás és művészet. Tanulmány. Különös tekintettel a művészetnek a vallás külső nyilvánulásában való szerepére*. Rimaszombat, Gömöri Református Egyházmege Lelkészi Testülete.
- Réz László (szerk.) 1924. *A Gömöri Református Egyházmege 1921. évi április hó 20. napján Tornalján tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat.
- Simándy Pál 1927. *A magyar kálvinizmus útja*. Losonc, Kultura.
- Dr. Sípos Ete Álmos 2008. *„Kérjétek az aratásnak urát!” Forgács Gyula (1879–1941) a magyar református belmisszió úttörője*. Budapest, KMTI–Harmat.
- Szabó Dezső 1926. *A magyar protestantizmus problémái*. Budapest, Genius.
- Szőke István (szerk.) 1931. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán, 1931. évi október hó 14-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat. 5–7. p.
- Szőke István (szerk.) 1936. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1935. évi október hó 24-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Nagykapos.
- Tárnok Gyula 1939. *Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorsban*. Pápa, Főiskolai Könyvnyomda.
- Tornallyay Zoltán 1921a. Székfoglaló. Írta és elmondta a gömöri egyházmege 1921. április hó 20-án Tornalján tartott közgyűlésében: Tornallyay Zoltán. *Református Egyház és Iskola, 1921. május 1. 2–3. p.*
- Tornallyay Zoltán 1921b. Székfoglaló. Írta és elmondta a gömöri egyházmege 1921. április hó 20-án Tornalján tartott közgyűlésében: Tornallyay Zoltán (Vége). *Református Egyház és Iskola, 1921. május 8. 2. p.*
- Tornallyay Zoltán é. n. *Családi feljegyzések gyermekeim számára*. Kézirat. Tornallyay Zoltán (Budapest) tulajdonában.
- Varga Imre 1939. *Húsz év tanulságai*. Debrecen, Városi Nyomda, 23. p.
- Zajdó László (szerk.) 1925. *A Gömöri Református Egyházmege 1925. augusztus hó 11-én Csízben tartott rendes közgyűlésének és 1925. évi augusztus hó 27-én Tornalján tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rozsnyó.
- Zajdó László (szerk.) 1926. *A Gömöri Református Egyházmege 1926. augusztus hó 17-én Bején tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat.
- Zajdó László (szerk.) 1927. *A Gömöri Református Egyházmege 1927. május 24-én Feleden tartott tavaszi közgyűlésének és 1927. szeptember 13-án Tornalján tartott őszi közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat.

VILMOS GALO

SERVING THE NATION AND THE CHURCH. GUIDELINES AND IDEOLOGICAL BACKGROUND OF THE CHURCH ORGANIZATION WORK OF ZOLTÁN TORNALLYAY.

The ideas of Tornallyay related to the Reformed Church in Czechoslovakia were attempts to answer the challenges of the new, unfavourable political environment. The Hungarian Reformed Church, in its specific existential situation, had taken its

increased capacity and efficiency, as well as the maintenance of the reformed school network as a pledge of its survival. On the other hand, it tried to find the answer on general problems related to the Hungarian Reformed Church. Reflecting on these, it found it most important to make sermons more understandable and substantial, called for reform of the pastoral work (internal mission) and stronger integration of arts and aesthetics into the church life. Its outlook on the world was framed by conservative liberalism, emphasizing the national character of the Hungarian Reformed Church. Its theological orientation can not be clearly classified as any of the Protestant schools of theology of the era; according to the studied texts, its orientation corresponds most with historical Calvinism and is mixed with elements of liberal theology. From the period after returning to his hometown until his death, the work of Tornallyay can be divided into four groups: family nurturing and augmentation of possessions, participation in the social and political life of the town, serving the reformed church and architectural activities.